

**ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ДЕРЖАВНИЙ ЛАД
(НА ПРИКЛАДІ ТУРЕЧЧИНИ)**

**HUMAN RIGHTS AS A FACTOR OF INFLUENCE ON STATE SYSTEM
(IN THE CASE OF TURKEY)**

Кузнецова З.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
права та правосуддя*

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Мамедова А.Е.,

*аспірант кафедри конституційного
права та правосуддя*

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена аналізу впливу фактора прав людини на державний лад на прикладі Турецької Республіки. Незважаючи на закріплення широкого кола прав і свобод громадян, приєднання держави до безлічі міжнародно-правових актів, ситуація з реалізацією прав і свобод громадянами залишається напруженою, викликає критику міжнародних інститутів. А збільшення проблем з правами людини в Туреччині призвело до змін у таких структурних елементах державного ладу, як форма правління, політичний режим і державний режим.

Ключові слова: права людини, державний лад, політичний режим, державний режим, Турецька Республіка.

Статья посвящена анализу влияния фактора прав человека на государственный строй на примере Турецкой Республики. Несмотря на закрепление широкого круга прав и свобод граждан, присоединение государства ко множеству международно-правовых актов, ситуация реализации прав и свобод гражданами остается напряженной, вызывает критику международных институтов. А усугубление проблем с правами человека в Турции привело к изменениям в таких структурных элементах государственного строя, как форма правления, политический режим и государственный режим.

Ключевые слова: права человека, государственный строй, политический режим, государственный режим, Турецкая Республика.

The article is devoted to the analysis of the influence of the human rights factor on the state system on the example of the Turkish Republic. Despite the consolidation of a wide range of rights and freedoms of citizens, the accession of the state to a multitude of international legal acts, the situation with the exercise of rights and freedoms by citizens remains tense, and causes criticism of international institutions. The aggravation of human rights problems in Turkey has led to changes in such structural elements of the state system as a form of government, political regime and state regime.

Key words: human rights, state system, political regime, state regime, Turkish Republic.

Постановка проблеми. Актуальність заданої проблематики зумовлена тим, що нині права людини посідають чільне місце серед усіх демократичних інститутів суспільства. Права людини являють собою певною мірою барометр того, що відбувається в державі. І саме тому, задля отримання повної об'єктивної оцінки державного ладу у тій чи іншій країні необхідно приділити увагу закріпленню, гарантуванню та реалізації прав людини в ній. Саме від положення людини, поваги до її прав залежать відносини між державою, суспільством та людиною, характер методів здійснення влади, тобто політичний режим, а також реальна організація влади в країні або державний режим, які є структурними елементами державного ладу. І Туреччина є гарним прикладом того, як ситуація з правами людини впливає на розвиток держави, на усі структурні елементи державного ладу країни. Актуальне це питання і з боку того, що Україна, як і Туреччина, є країною, на яку найбільш з усіх країн учасниць Європейської Конвенції 1950 р. скаржаться її ж громадяни. Тому вивчення помилок Туреччини, її досвіду з втілення міжнародних стандартів та вплив ситуації з прав

людини на державний лад країни є доволі показовим для нас.

Метою статті є скрізь призму прав людини показати реальний політичний режим Туреччини, відносини між державою та людиною, проаналізувати останні події в країні, які призвели до змін у державному ладі та критики з боку світової спільноти.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни права людини почали набувати дедалі більшого нормативного та доктринального закріплення і поширення: з'явилися перші нормативно-правові акти, спрямовані на захист прав людини, почалося наукове вивчення та розроблення проблем, пов'язаних із закріпленням та реалізацією прав людини тощо. Першим актом, що закріпив на міжнародному рівні чинний статус прав людини, є Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р., на європейському рівні Конвенція про захист прав та основних свобод людини 1950 р. Потім в у 60-ті рр. були прийняті Пакт про політичні та громадянські права людини, Пакт про економічні та соціальні права та інші документи. Також усі країни, які закріплюють в своїх основних законах, що їх держави є

демократичними, правовими, соціально-спрямованими, мають досить великий перелік прав та свобод людини та громадянина в своїх конституціях.

Таким чином, можна констатувати, що нині у світі існує велика розгалужена система норм, що спрямована на захист та реалізацію прав людини. Однак для більш чіткого та повноцінного розуміння порушеної теми необхідно звернутися до понятійного апарату, надавши визначення основної категорії, яка використовується в рамках цього дослідження, – «права людини». Варто зазначити, що єдиної думки щодо тлумачення зазначеної категорії немає. Враховуючи та поважаючи думки багатьох науковців, які працювали в царині прав людини, наведемо загальноприйняте у світовій практиці поняття.

Права людини – це правила, якими мають керуватися державні органи під час взаємодії з окремими людьми або групами осіб. Права людини на міжнародному рівні визначають стандарти поведінки держави з людьми, а також формують спільну мову з метою засудження несправедливості та дискримінації людини за будь-яким критерієм [1; 16].

Розглядаючи тему розвитку республіканського на основі парламентаризму державного ладу Туреччини крізь призму прав людини, можна побачити, що положення, які містили в собі фундаментальні права та свободи людини і громадянина, були закріплені ще в першому конституційному тексті Республіки Туреччина у 1924 р. [2]. Правам та свободам був присвячений розділ п'ятий Конституції, який мав назву «Публічні права турків». У цьому розділі містилося двадцять статей, які закріплювали такі права та свободи: право на життя, на початкову освіту, рівність усіх перед законом, недоторканість особистості, свобода слова, совісті та думок, свобода преси, свобода пересування, свобода труда, свобода приватної власності, свобода зібрань та асоціацій, свобода релігії, свобода приватної кореспонденції, заборону тортур, тілесних покарань, заборона конфіскації та ін.

Окрім цього, варто звернути увагу на одну особливість у розташуванні сектора прав та свобод людини і громадянина у Конституції 1924 р. У конституційному тексті правам та свободам присвячено п'ятий розділ, який розташований після загальних засад, а також положень про законодавчу, виконавчу та судову гілки влади. Водночас, наприклад, Конституція 1961 р. [3] характеризується тим, що у ній весь масив прав та свобод людини і громадянина розташований у другому розділі. Цей факт засвідчує те, що під час створення республіки та остаточного закріплення свої досягнень у конституційному тексті засновники держави акцентували на загальних засадах та повноваженнях трьох гілок влади. Водночас, на нашу думку, не можна звинувачувати творців республіки у погранні прав та свобод людини, оскільки, закріпивши у 1924 р. зазначений масив прав та свобод, вони заклали основні підвалини, на яких мала будуватися молода республіка. Вже у Конституції 1961 р. стан речей було змінено: спектр прав та свобод було розміщено у другому розділі. Цей факт засвідчує те, що людині, її права там свободам, честі

та гідності присвячується одне з провідних місць у структурі конституції. Зазначене розташування є певною мірою індикатором демократичного вектору розвитку Турецької Республіки у зазначений період.

Окрім цього, у Конституції 1961 р. було суттєво розширено масив прав свободою науки та мистецтва (ст. 21), заборона цензури (ст. 24), заборона на покарання та інших заходи кримінально-правового характеру, що не передбачені законом (ст. 33), правом на сім'ю (ст. 35), правом на медичну допомогу (ст. 49), свободою договорів (ст. 47), правом на створення профспілок (ст. 46), справедливістю заробітної платні (ст. 45), правом трудящих на відпочинок та свободою бізнесу (ст. 44), право громадян на звернення з петицією до компетентних органів влади (ст. 62) та ін.

Після прийняття Конституції 1982 р. [4] спектр прав та свобод розширився. Були закріплені особиста недоторканість, вільне тілесне і духовне існування особи, заборона примусової праці, особиста свобода та безпека, конфіденційність та захист приватного життя, право на приватне життя, непорушність житла особи, свобода комунікації, свобода та пересування, свобода віросповідання та совісті, свобода думок, свобода вираження поглядів, свобода науки і мистецтва, свобода преси, право на використання засобів масової інформації, право на мирні зібрання та демонстрації, свобода об'єднань, право проводити збори та демонстраційні походи, свобода та непорушність власності, а також основні принципи правосуддя. І це далеко не весь перелік прав, досить широко й демократично закріплених у чинній Конституції 1982 р., хоча, як і Конституція 1961 р., вона приймалась після воєнного перевороту та в умовах надзвичайного стану в країні.

Після конституційного врегулювання захисту прав та свобод Туреччина нині ратифікувала цілу низку міжнародно-правових актів у зазначеній сфері:

- Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання (2 серпня 1988 р.);
- Факультативний протокол Конвенції проти катувань (27 вересня 2011 р.);
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (23 вересня 2003 р.);
- Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, спрямований на скасування смертної кари (2 березня 2006 р.);
- Конвенція про захист усіх осіб від примусового зникнення;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (20 грудня 1985 р.);
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (16 вересня 2002 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (23 вересня 2003 р.);
- Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (27 вересня 2004 р.);
- Конвенція про права дитини (4 квітня 1995 р.);

– Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо залучення дітей до збройних конфліктів (4 травня 2004 р.);

– Факультативний протокол до Конвенції про права дитини з продажу дитячої проституції та дитячої порнографії (19 серпня 2002 р.);

– Конвенція про права інвалідів (28 вересня 2009 р.) [5].

Окрім цього, за останні п'ять років Туреччина внесла значні зміни до національних законодавчих актів у сфері захисту прав людини. Серед них можна виділити такі новели:

1) прийняті в квітня 2013 р. поправки до ст. 94 Кримінального кодексу, яка нині передбачає, що на кримінальну відповідальність за застосування тортур більше не поширюється принцип позовної давності. Комітет проти тортур раніше звертав увагу Туреччини на цю проблему;

2) прийняття 11 квітня 2012 р. Закону № 6291 «Про внесення змін до Закону про виконання покарань та заходи безпеки» і Закону «Про умовне звільнення, центрах допомоги і Раді щодо захисту», який заохочує використання і застосування заходів, альтернативних позбавленню волі;

3) прийняття 11 квітня 2013 р. Закону № 6458 про іноземців та міжнародний захист, який включає положення про додатковий захист осіб, яким загрожує небезпека зазнати катувань в разі їх повернення в країну походження або звичайного проживання;

4) набрання чинності 20 березня 2012 р. Закону № 6284 про захист сім'ї та попередження насильства щодо жінок [5].

Незважаючи на це, Комітет стурбований тим, що він не отримав достатньої інформації про притягнення осіб до відповідальності за застосування тортур, зокрема в контексті справ, щодо яких Європейський суд із прав людини виносив відповідні рішення. Крім того, існує велика розбіжність між кількістю скарг на застосування тортур, які надійшли від неурядових організацій та представлені Туреччиною [6].

Крім вищезгаданих заяв про застосування катувань та жорстокого поводження стосовно затриманих осіб, стурбованість Комітету також викликають одержувані повідомлення про вчинення позасудових вбивств цивільних осіб у процесі проведення контртерористичних операцій у південно-східній частині країни. Держава-учасник не відповіла на запит про надання інформації про те, чи ведуться нині розслідування по широко відомих справах, таких як вбивство двох беззбройних жінок – Машаллах Едін і Зейнеп Ташки в кварталі Куди в Джизре 8 вересня 2015 р., яке було, імовірно, скоєне поліцейськими снайперами. Окрім цього, держава-учасник не змогла притягнути до відповідальності осіб, які вчинили вбивства, в рамках справ, які були раніше розглянуті раніше Комітетом, таких як вбивство представниками сил безпеки Ахмета Каймаза і його 12-річного сина Угура у процесі проведення контртерористичної операції в листопаді 2004 р., за яким Європейський суд із прав людини виніс відповідне рішення.

Крім того, Комітет стурбований повідомленнями про те, що членам сімей загиблих у результаті зіткнень між силами безпеки і членами збройних груп відмовляють у можливості забрати тіла своїх рідних, що ускладнює розслідування обставин, пов'язаних з їх загибеллю. Крім того, Комітет висловлює серйозну стурбованість у зв'язку з повідомленнями про те, що введення комендантської години в тих областях, в яких проводяться операції із забезпечення безпеки, обмежує доступ населення до основних товарів і послуг, таких як медичне обслуговування і постачання продовольства [6].

Також Комітет звертає увагу на незадовільний стан справ у сфері захисту прав людини в пенітенціарній сфері. Переповнення в'язниць і неналежне медичне обслуговування, як і раніше, є проблемами пенітенціарної системи. До того ж, держава-учасниця недостатньо активно користується заходами, які є альтернативними позбавленню волі, для того щоб обмежити різке збільшення чисельності ув'язнених. Комітет стурбований повідомленнями про випадки свавілля, такими як вторгнення в камери в будь-який час доби, незаконні обшуки та відмову в телефонних дзвінках, що, зокрема, практикується в тюрмах категорії «F» в Текірдазі. Крім того, Комітет із занепокоєнням зазначає, що утримання в одиночній камері може бути призначено на строк до 20 днів поспіль [6].

Однак це не єдина критика, яка лунає на адресу турецької влади. Як зазначає Управління Верховного Комісару ООН із прав людини у своїй доповіді, втручання в роботу ЗМІ та порушення свободи слова є дуже поширеними у Туреччині.

Станом на кінець грудня 2016 р. повідомляється, що понад 160 засобів масової інформації закрили після спроби перевороту в липні 2016 р. і більше 130 журналістів були ув'язнені в Туреччині, більшості з них були висунуті звинувачення у тероризмі, зокрема такі звинувачення висувуються й журналістам, які пишуть курдською мовою. За даними Комітету із захисту журналістів, на 1 грудня 2016 р. влада затримала чи посадила більше третини всіх ув'язнених журналістів по всьому світі в цей день, а саме – 81 особу [7].

Яскравим прикладом вищезазначеного твердження можуть послужити заходи, які були застосовані щодо однієї з провідних газет Туреччини – «Cumhuriyet», 12 журналістів та інших працівників якої були затримані 31 жовтня 2016 р. [7]. Десять із них пізніше були звинувачені у вчиненні терористичних дій під егідою Робочої партії Курдистану та руху Фетхулаха Гюлена. Крім того, були затримані 25 журналістів і редакторів найстарішої курдськомовної газети «Özgür Gündem», обладнання було конфісковано 15 серпня 2016 р., в той час як газета була остаточно закрита 29 жовтня 2016 р. Щодо ряду незалежних діячів та правозахисників, які висловлювали солідарність затриманим журналістам, були порушені кримінальні справи за поширення терористичної пропаганди. Станом на кінець грудня 2016 р., більшість незалежних і курдських ЗМІ були закриті [7].

Попри це, затримані журналісти налаштовані на використання всіх засобів судового захисту. В Європейському суді з прав людини було порушено справу *Sabuncu and Others v. Turkey*. Віце-президент секції, яка буде розглядати цю справу, запросив сторони надати свої пояснення по суті справи 2 жовтня 2017 р. Справа стосується утримання під вартою десяти журналістів (оглядачів, журналістів і редакторів) щоденної газети «Cumhuriyet» («Республіка»). Десять журналістів у жовтні та листопаді 2016 р. були взяті під варту поліцією і направлені до слідчого ізолятора за вчинення терористичних дій та поширення пропагандистських матеріалів. Заявники оскаржили законність ухвал про їхнє затримання, проте їм було відмовлено. Окрім цього, вони також подали індивідуальні клопотання до Конституційного Суду, однак нині ці справи розглядаються. Спираючись, зокрема, на абз. 1, 3 та 4 ст. 5, ст.ст. 10, 18 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, заявники скаржаться на умови та тривалість їх досудового утримання під вартою, а також стверджують, що має місце порушення їх права на свободу вираження. Заявники переконані, що їх затримання – це політично мотивоване судове переслідування, санкції проти них з боку держави, оскільки вони критикують уряд [9].

Як вже наведено в статті, права людини – це певною мірою індикатор того, що відбувається в державі. Досліджуючи стан реалізації та захисту фундаментальних прав та свобод людини і громадянина, можна отримати реальну об'єктивну оцінку діяльності органів публічної адміністрації та сприйняття політики держави населенням, що і впливає на реальний, а не декларований у Конституції державний лад у країні.

Нині ситуація Туреччині є доволі непростою. За останніми оцінками неурядової міжнародної організації “Freedomhouse”, рівень прав та свобод у Туреччині знижується дуже динамічно [10].

Зазначена організація проводить оцінку реалізації прав та свобод за шкалою і громадянина за кількома критеріями.

Станом на сьогодні, Туреччина має такі показники (від 1 до 7, де 1 означає найвищий рівень, а 7 – найнижчий):

- 1) Рівень політичних прав – 4;
- 2) Рівень громадянських свобод – 5.

Загальний бал складає 38/100 (0 – найнижчий рівень, 100 – найвищий рівень) [10].

Рейтинг політичних прав Туреччини знизився з 3 до 4, а рейтинг громадянських свобод – з 4 до 5. Таке стрімке зниження пов'язане із заходами безпеки, які проводяться внаслідок невдалого державного перевороту 15 липня 2016 р., коли о 22:00 була здійснена його спроба. Мости у Стамбулі були заблоковані військовими. У столиці Анкарі ВНЗТ були атаковані винищувачами F16 та вертольотами. На вулицях з'являлися танки. Президент Реджеп Тайїп Ердоган закликав громадськість вийти на вулиці. Мали місце інтенсивні конфлікти між військовими силами та поліцією. 248 людей було вбито і більше 1 500 людей

поранено під час спроби державного перевороту [10]. Це призвело до введення надзвичайного стану та масових звільнень та переслідувань державних службовців, науковців, журналістів та опозиційних діячів, а пізніше – й до конституційних змін 2017 р., які, безумовно, є реакцією турецької влади на невдалий державний переворот. Таким чином, варто зазначити, що саме військові перевороти та подальші конституційні зміни є однією з тих підстав, відповідно до яких Туреччину можна віднести до держав із радикальним політичним режимом.

Референдум 2017 р. призвів до стану, коли у Туреччині спостерігається посилення повноважень голови держави та надання йому безпрецедентних повноважень на фоні зменшення політичної ролі інших гілок влади – законодавчої та судової, що не може сприяти демократизаційним тенденціям у державі. Розширення повноважень Президента Республіки відбувається поряд з ускладненням проведення процедури імпичменту. А беручи до уваги той факт, що нині Партія справедливості та розвитку має абсолютну більшість у парламенті (317 депутатів), на наш погляд, навіть після збільшення депутатських місць до 600 проведення процедури імпичменту голови держави буде унеможливлено. До того ж, інструментальні заходи досягнення зазначених цілей також турбують світове співтовариство – проведення конституційного референдуму 16 квітня 2017 р. в умовах надзвичайного стану не сприяє демократичному характеру волевиявлення населення, а також не відповідає Кодексу гарної практики проведення референдумів, затверджених Венеціанською комісією [11].

Висновки. Таким чином, не можна стверджувати, що Туреччина є повністю демократичною країною. Хоча офіційна Анкара й закріплює на нормативному рівні демократичні принципи діяльності органів публічної адміністрації та їх взаємодії із населенням, все ж таки політичний режим Туреччини тяжіє до нехтування демократичними принципами. Це засвідчує встановлення неконкурентної багатопартійної системи, відсутність ефективної системи стримувань та противаг та перехід від парламентаризму до дуалістичного державного режиму, відсутність належної реалізації принципу свободи та поваги прав людини тощо.

Широкий спектр прав та свобод, який закріплено на конституційному та міжнародному рівнях, є декларативним, оскільки, як видно з доповідей Венеціанської комісії, Управління Верховного Комісару ООН з прав людини, рішень Європейського суду з прав людини тощо, чимало фундаментальних прав та свобод людини і громадянина зазнають утисків. Європейські експерти сильно занепокоєні масовими звільненнями та переслідуваннями державних службовців, суддів, прокурорів, військових, журналістів, громадських діячів та ін.

Попрання фундаментальних прав та свобод людини і громадянина, політичні переслідування, пограння рекомендацій провідних європейських інституцій, політика ісламізації держави, посилення влади Президента Республіки зі зменшен-

ням політичної ролі Великих Національних Зборів Туреччини, судової гілки влади та армії – не сприяє посиленню реалізації демократичного вектору та розвитку в дусі європейських демократичних традицій, секуляризації та вестернізації, основи яких були закладені ще засновником Турецької Республіки – Мустафою Кемалем Ататюрком.

Отже, підбиваючи підсумки, можна зазначити, що нині у Туреччині складається дуже непроста ситуація з правами людини, що чинить вплив на стан політичного режиму, його демократичність, а слідом – і на рішення влади щодо посилення повноважень Президента країни шляхом повноважень виконавчої та законодавчої гілок влади та зміни державного ладу в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Введение в права человека / Под ред. К.В. Бергем, Г.М. Карлсен, Б. Слюдал. – Осло: Норвежский Хельсинкский Комитет по правам человека. - 2003. – 117 с.
2. The Constitution of Republic of Turkey, accepted on October, 29, 1924 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://genckaya.bilkent.edu.tr/1924constitution.pdf>.
3. The Constitution of the Republic of Turkey, accepted on popular referendum on July 9, 1961 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.anayasa.gen.tr/1961constitution-text.pdf>.
4. The Constitution of the Republic of Turkey, adopted at a national referendum on November 7, 1982 [Electronic resource]. – Mode of access : https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf.
5. За інформацією Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (список не є вичерпним). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=179&Lang=EN.
6. Комитет против пыток. Заключительные замечания по четвертому периодическому докладу Турции. Приняты Комитетом на его пятьдесят седьмой сессии (18 апреля – 13 мая 2016 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolNo=CAT/C/TUR/CO/4&Lang=En.
7. Committee to Protect Journalists. 2016 prison census: 259 journalists jailed worldwide [Electronic resource]. – Mode of access : <https://cpj.org/imprisoned/2016.php>.
8. Human Rights Watch. Silencing Turkey's Media [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.hrw.org/report/2016/12/15/silencing-turkeys-media/governments-deepening-assault-critical-journalism>.
9. The Court has communicated the application Sabuncu and Others v. Turkey (no. 23199/17), concerning the detention of ten journalists from the daily newspaper Cumhuriyet. Press released issued by the Registrar of the Court [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-5743571-7299802&filename=Sabuncu%20and%20Others%20v.%20Turkey%20-%20detention%20of%20journalists%20from%20the%20daily%20newspaper%20Cumhuriyet.pdf>.
10. Freedomhouse. Freedom in the World Scores. Turkey's profile [Electronic resource]. – Mode of access : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/turkey>.
11. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Code of Good Practice On Referendums, Strasbourg, 19 March 2007 Study No. 371 / 2006 CDL-AD(2007)008 [Electronic resource]. – Mode of access : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad\(2007\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad(2007)008-e).